

Događaj — epoha — načelo

Hans Michael Baumgartner

Sveučilište u Bonnu

Sažetak

Autor raspravlja o povijesnoteorijskom ustrojstvu sjećanja. Na koji način povijest ulazi u sjećanje i kakvo je njegovo ustrojstvo. Francuska revolucija iz perspektive kritičke filozofije povijesti može se osvijetliti kao povijesni izolirani događaj ili kao povijesni proces — revolucija shvaćena kao kontinuitet. Evropsko sjećanje francuske revolucije jest sjećanje sloboda i prava čovjeka ali i sjećanje na njezin prijelaz u totalitarno.

I: Francuska revolucija u filozofskoj i povijesnoteorijskoj perspektivi

Francuska revolucija spada u velika kolektivna sjećanja evropske, možda čak i svjetske povijesti. Ta su sjećanja, dakako, mnogolika i u mnogome pogledu međusobno protuslovna. Ipak: bilo da se odobrava ili odbija, potvrđuje ili kritizira, francuska je revolucija svima u sjećanju kao veliki povijesni potres, kao događaj epohalnoga i svjetskohistorijskoga značenja. Sjećanja su, međutim, i stiliziranja, zgušćivanja, konstrukcije povijesnoga znanja, ona dodjeljuju značenje, i to ne uvijek ono koje predmet sjećanja ima sam o sebi. Zato sjećanja pozivaju filozofskoga promatrača da razmisli o tome kako dođena povijest ulazi u sjećanje, što je povijesno sjećanje, kakvo je njegovo ustrojstvo, njegov konstitucijski sklop. Tako i naše povijesno znanje o francuskoj revoluciji. Kako se sjećamo francuske revolucije, i osobito: postoje li kriteriji pomoću kojih se razlikuju točna i netočna sjećanja? Tim se pitanjima želim, koliko mi prostor dopušta, posvetiti u ovome prilogu. U prvom ću dijelu iznijeti neke povijesnoteorijske rasprave o ustrojstvu sjećanja. Drugi dio obrađuje gledišta s kojih se francuska revolucija kontroverzno raspravlja u historiografskoj i povijesno-filozofskoj perspektivi; on ima naslov: Francuska revolucija kao događaj, epoha, načelo, i bavi se tumačenjima francuske revolucije. Na kraju slijedi nekoliko rezimirajućih napomena o pitanju kakvo značenje francuska revolucija dobiva iz perspektive kritičke filozofije povijesti. Gledajući cjelovito, riječ je o povijesnoteorijskome pokušaju da se istaknute verzije sjećanja francuske revolucije prihvate, osvijetle i prosude.

1. Sjećanje: događaj i značenje

Sjećanja su strukturirane tvorevine: mogu se promatrati i analizirati u dvostrukome pogledu. Prvo, prema sadržaju: u tome je pogledu sjećanje ponajprije opažanje prošloga s pogledom na budućnost; točnije: opažanje prošloga s pogledom na planirane mogućnosti budućega. Zatim je sjećanje istodobno očuvanje prošloga radi uvjeravanja u vlastitu određenost, radi samouvjeravanja u vlastiti i zajednički identitet u povijesti i kao povijest. Ali kako opažamo prošlo? Ponajprije kao pričanu povijest koja se odnosi na pojedine zgrade što se mogu datirati, prostorno i vremenski odrediti. Pritom je bitna razlika između događaja i činjenice. Ukoliko su zbivanja shvaćena i određena kao događaji, ona već stoje u značenjskoj konstelaciji i uključuju činjenice. Ove su, međutim, događanja u prostoru i vremenu: s aspekta događaja one su takoreći neutralizirane: činjenice su neutralizirani događaji, elementi apstrahirani značenjske konstelacije. Zaključak je ove povijesnoteorijske napomene: Ne sjećamo se činjenica, već događaja nastalih iz činjenica, koji povezuju činjenice, ali koji, sa svoje strane, uključuju bitan i nužan odnos prema činjenicama. 2. Kao predmet ili sadržaj sjećanja događaji su, stoga, shvaćeni prema značenju. Događaji su impregnirani značenjem. Njihov značenjski horizont isključuje ili uključuje druge događaje i putem njih odabrane ili povezane činjenice, odnosi se na pripadna, ali i na ostala značenja i značenjske konstelacije.

Drugi aspekt moga promatranja sjećanja odnosi se na njegovo formalno ustrojstvo: događaji su značenjske konstelacije činjenica. Njihovo shvaćanje počiva na konstelacijskom smislenom planu nastalom iz refleksije. Ta je konstelacija zato konstelacija i na osnovi činjenica i na osnovi značenjâ. Na taj se način događaji stvaraju, utvrđuju, razumijevaju i pričaju. U njihovo stvaranje spada, prvo, odabir pripadnih činjenica u najširem smislu, podataka; u to spada, drugo, konstrukcija događajnih shema, narativnih likova, kao i faktičke konstelacije dodirnete u tim likovima; a u nju spada, treće, normativna vodeća ideja, koja određuje odnosni značenjski karakter, praktična ideja u najširem smislu koja regulira i selekciju i konstrukciju. Događaji su, stoga, plod konstruktivne narativne sinteze, u kojoj se povezuju činjenice i vrijednosne predodžbe. Ukoliko se sjećamo događaja i ukoliko su oni kao učinak sjećanja načini svagda vlastitoga samouvjeravanja, usmjereni su na ono što je i tko je onaj koji se sjeća, odnosno što on nije, tko i što zato treba biti i ne treba biti, bilo da je riječ o individualnom, bilo o kolektivnom sjećanju. Sjećanja su, stoga, u konstitutivnome međusobnom odnosu s normativno-praktičnim idejama. Iz toga proizlazi iz niza međukoraka, koje ovdje ne mogu izlagati,¹ da su povijest i historiografija, objektivna i subjektivna povijest uvijek i normativno orijentirani, prožeti praktičnim interesima. Pro-

¹ Usp. Hans Michael Baumgartner, *Kontinuität und Geschichte. Zur Kritik und Metakritik der historischen Vernunft*, Frankfurt/M 1972; isti, »Thesen zur Grundlegung einer transzendentalen Historik« u: *Seminar: Geschichte und Theorie. Umriss einer Historik* izd. H. M. Baumgartner/J. Rüsen, Frankfurt/M, 1975, str. 274—302; isti, »Erzählung und Theorie in der Geschichte«, u: *Theorie der Geschichte. Beiträge zur Historik*, sv. 3: *Theorie und Erzählung in der Geschichte*, izd. J. Kocka/Th. Nipperdey, München 1979, str. 259—289.

blem istine što pritom nastaje valjalo bi posebno raspravljati.² U našem razmatranju moramo se zadovoljiti napomenom da su povijesni i historiografski kriteriji istine mnogoliki i stupnjevani. U njih spadaju, između ostaloga: 1) moguća usklađenost pripovijedanja (događaja) s izvorima (činjenicama); 2) bezuvjetno orijentiranje pomoću normativne ideje istine; 3) refleksivna kontrola i neutralizacija partikularnih interesa; 4) neprotuslovnost različitih normativnih uputstava za povijesti, i međusobno i s interpretiranim događajima, odnosno konstelacijom događaja koju valja shvatiti. Poštuju li se ti kriteriji, može se reći: premda se sjećanje, koncipirano kao konstruktivni sintetički učinak, odnosi na normativno-praktične ideje, pokazuje se tako konstituirano povijesno znanje sposobnim za istinu (istinosno).

Što znači ovaj ekskurs u teoriju povijesti za našu raspravu? On razjašnjava da su povijest i historiografija francuske revolucije kao sjećanje načelno normativno orijentirani. Ona se ne može misliti bez konstitucijskoga momenta praktične vodeće ideje, a istodobno je sposobna za istinu, odnosno zabludu. Ta sposobnost ne isključuje, sa svoje strane, normativnu orijentaciju. Francuska je revolucija konstelacija događaja, tj. konstelacija radnji i zgoda i značenjska konstelacija linija (radnji), intencija, smislenih linija i zgoda što se presijecaju, ona je stjecište činova, nakana, dešavanja, sudbina u okružju dijelom jednakih, dijelom promjenljivih uvjeta. Iznaći njezinu istinu, otkriti što je njoj primjereno, prikladno sjećanje, složen je i naporan, zato, posao, (gotovo) beskonačan zadatak povijesnokritičkoga istraživanja. U nj spada što opsežnije izučavanje izvora i dokumenata, kritičko raspravljanje raznih interpretacijskih perspektiva, povijesna kritika dosadašnje historiografije te teorija i metodologija same historiografije. Ali tu spada i spoznaja da bez vlastitoga praktičnog stava sjećanje nije moguće ni općenito ni kao znanstvena historija ni kao filozofska povijest. Zašto se, međutim, opravdano zauzima stav o francuskoj revoluciji, njezinoj historiografiji, njezinu filozofijskom tumačenju ako također treba uvažavati već po sebi složenu konstituciju predmeta, kao što je vrlo razgranata događajna i značenjska cjelina naše teme? Pitanje bi se moglo i ovako formulirati: što je ono što francusku revoluciju čini velikim, našim velikim sjećanjima? Na to pitanje pokušat će odgovoriti slijedeći, drugi dio.

II. Francuska revolucija kao događaj, epoha, načelo

Događaji su — tako je rečeno — konstrukti sjećanja. Po svome općem smislu oni su konstelacija činjenica, (radnji), osoba, skupina i činjeničnih stanja. Zato se mogu, takoreći, proširiti, izduljiti u povijesne epohe. Oni se mogu također — slikovito govoreći — stezati, kondenzirati u jednu točku: ideju, lik, načelo, bila to djelovanje, bila to događanje, bila to određena povijest ili povijest uopće. Naredno se raspravljanje odnosi na interpretacije francuske revolucije signalizirane pojmovima događaj, epoha, načelo. Pritome je ona shvaćena kao događaj u gore naznačenome smislu, samo se njegov

² Usp. također: H. M. Baumgartner, »Narrative Struktur und Objektivität. Wahrheitskriterien im historischen Wissen«, u: *Historische Objektivität. Aufsätze zur Geschichtstheorie*, izd. J. Rüsen, Göttingen 1975, str. 48-67.

doseg, njegov narator, kao i njemu dodijeljeno značenje, takoreći njegov posebni karakter, drukčije naglašava. To postaje jasno ako shvatimo da navedena sredstva interpretacije treba razumjeti kao alternativne pojmove. Naspram francuskoj revoluciji shvaćenoj kao, takoreći, punktualni izolirani događaj stoji francuska revolucija predstavljena kao povijesni proces. Naspram francuskoj revoluciji shvaćenoj kao epoha koja prekida dosadašnju povijest, stoji revolucija shvaćena kao kontinuitet. I konačno: naspram francuskoj revoluciji filozofski koncipiranoj kao načelo određene ili sve povijesti stoji francuska revolucija shvaćena kao predstavnik normativno-praktične ideje. Prije nego što se posvetim tim alternativnim tumačenjima, upućujem na još jedno posebno sredstvo interpretacije, koje francusku revoluciju apostrofira nasuprot mnoštvu mogućih revolucija kao revoluciju kao takvu.

1. Revolucija i revolucije

Upotreba jednine »revolucija« ne smjera ponajprije na posebnu interpretaciju. Izlaz je — tako upotrijebljen — samo oznaka teme a ne teze. Kad je, dakle, i u ovome tekstu bilo riječi o francuskoj revoluciji kao takvoj, u tome nije bila sadržana historiografska ili povijesnofilozofska teza o francuskoj revoluciji, nego je samo spomenuta tema o kojoj treba najprije prosuditi. Opreka »revolucija i revolucije« ne odnosi se na tu bezazlenu singularizaciju jedne teme, jednoga subjektivnog pojma za moguće predikate, nego izraz »revolucija« znači u tome sklopu stvarno i supstancijalno jedinstvo, singularnu danost izvanrednoga ustrojstva, opću »bit«. Da se tako može misliti, potvrđuje to što je francuska revolucija još u svome toku ponekad tako shvaćana. Zato će valjati upitati da li francusku revoluciju treba shvatiti kao lanac događaja, kao mnoštvo pojedinačnih revolucionarnih činjeničnih stanja, radnji, promjena, tj. kao zbirni pojam, ili kao supstancijalno jedinstvo, koje označava totalitet jednoga zbivanja, proces koji obuhvaća sve u sebi: proces u kojemu se slijevaju radnje, zbivanja i ideje. Značajno je ovdje napomenuti da se prvenstveno u shvaćanju aktera iz 1792. i narednih godina formiralo razumijevanje revolucije u kojemu je sve očitija autonomnost procesualnoga zbivanja neposredno povezana sa snagom osmišljavanja: Revolucija je izgledala takoreći kao naddimenzionalni kolektivni subjekt djelovanja, iz kojega pojedinac nije mogao samo izvoditi legitimaciju za svoje djelovanje, nego se mogao uvjeriti i u smisloni pravac cjelokupnoga zbivanja, kojemu je, ipak, sam doprinosio. Tako shvaćena, francuska je revolucija postala samom poviješću, autoritetom kojemu se nitko više nije želio suprotstaviti, jedinstvom nužnosti i slobode. Revolucija se, dosljedno, razvila u sredstvo vladavine svima onim koji su se držali po strani od revolucije ili su se opirali njezinim samopozvanim zastupnicima. Totalizirana u proces samodjelatnoga uma i kao zbivanje spasa koji pobjeđuje svako zlo i svaku zavjeru, postala je revolucija u glavama svojih protagonista sudbinskim procesom same povijesti, »svjetovnom eshatologijom«.³ Naspram takvome interpretacijskom sistemu, koji prelazi u mitsko, mora i može kritička historiografija inzistirati na tome da je to razumijevanje revolucije određivalo, doduše, jednim dijelom ideologiju aktera,

³ François Furet 1789 — Vom Ereignis zum Gegenstand der Geschichtswissenschaft, njemačko prvo izdanje, Frankfurt/M., Berlin, Beč 1980, str. 67.

prvenstveno jakobinaca, ali se nipošto ne smije smatrati karakterističnim za cjelokupni proces. U vezi s tim podsjećam i na razmišljanja Reinharta Kosellecka o temi francuska revolucija s historiografskim i filozofskim prikazom⁴ i na ne općenito priznata tumačenja François Fureta,⁵ koji je u ukupnome procesu francuske revolucije razlikovao dvije revolucije: kontinuirani proces, koji je opisao Tocquevilleovim pojmom revolucije, i intermitentni proces, koji je protumačio Cohinovim pojmom revolucije. Iz filozofske perspektive smije se reći da takvo totaliziranje, u kojemu se revolucija uzdiže u svemoćni i sveznajući subjekt djelovanja i procesa povijesti, mora voditi i u teorijskome i u praktičnome pogledu u samodokidanje pojma revolucije. Ovdje bi bila opravdana filozofska kritika samodestruktivnoga opredmećenja totaliteta i iz toga nastajućih kobnih posljedica za spoznavanje i djelovanje.

2. Francuska revolucija kao događaj ili kao proces

Je li francuska revolucija jedinstveni, izdvojjivi, vremenski odredivi događaj; ili ih je više: 1786/87, 1789, 1792. deveti termidor, ili je ona zbivanje, koje, protječući i presijecajući se na različitim razinama, treba shvatiti procesualno. To pitanje nameće probleme: ne samo u pogledu datiranja onoga događaja koji prvenstveno treba činiti francusku revoluciju, već i u pogledu mogućnosti točnoga omeđivanja pojedinih procesa revolucionarnoga zbivanja. Ako se ovdje govori o revolucionarnome zbivanju kao cjelini, onda je, opet, označena jedino tema, a nije zastupana teza. Još je otvoreno pitanje treba li revolucionarno zbivanje shvatiti kao mnoštvo mnogolikih i disparatnih, možda neusklađenih, procesa ili kao u sebi jedinstven proces koji slijedi zajedničku misaonu liniju, kao zbivanje, koje bi se, ako bi se moglo shvatiti kao jedinstvo smjelo razumijevati i kao događaj u užem smislu. Korištenju kategorije događaja ne protuslovi — kao što je pokazano — već mnoštvo činjenica i događanja uzetih za sebe; njezina upotreba nije dopuštena jedino ako nije dana za događaje konstitutivna i ujedinjujuća konstelacija djelovanja i značenja. S pitanjima datiranja i omeđivanja postavlja se i problem na koji način treba lokalizirati sklop zbivanja, područje zbivanja, taj mišljeni, pretpostavljeni i traženi događaj francuska revolucija. Prema našem sjećanju francuska je revolucija svakako istaknuta zgoda. Ali u kojemu nizu zgoda? U području političkih, pravnih, u području socijalnih, kulturnih, ustavno institucijskih, privredno-gospodarskih promjena? Povijesno istraživanje govori da su, apstrahirajući opću dinamiku djelovanja, agiranja i reagiranja, odlučne promjene nastupile prije svega u političko-pravnome području, posebno i u ustavnome području: da se, dakle, može govoriti prvenstveno o revoluciji prava i da je francuska revolucija prouzročila prije svega temeljitu izmjenu političkoga legitimiteta, preokret božje milosti u narodnu suverenost. U tome je — tako bi se moglo reći — bila zacijelo događaj, bilo to 1787, 1790/81. ili, također, 1792. godine. Sve bi se drugo moglo — gledano iz historiografske perspektive

⁴ Reinhart Koselleck, »Revolution, Rebellion, Aufruhr, Bürgerkrieg«, u: *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, izd. O. Brunner, W. Conze, R. Koselleck, sv. 5, Stuttgart 1982, str. 653—788, osobito 725. i d.

⁵ Furet, *nav. dj.*, str. 94. i d.

— mnogo prije svesti u kategoriju dugoročnih procesa s postupnim preobražajima, unutar kojih bi revolucija prava koncipirana i opisana kao događaj imala jedino intermitentno, možda i za druge procese katalizatorsko, značenje. Tako se može konstatirati: sintetički učinak našega sjećanja upućuje nas na jedini sveobuhvatni događaj. Povijesno istraživanje ograničava, međutim, događajni karakter na pravo i politiku. Postoje li, dakle, dvije (ili više) povijesti francuske revolucije? Povijest singularnoga sklopa događaja u politici i povijesti(ma) dugoročnoga procesualnoga zbivanja? Prije svega: Gdje počinje i gdje se završava događaj, gdje počinju i gdje se završavaju proces ili procesi?

3. Francuska revolucija kao epoha ili kao kontinuitet

Ovaj slijed razmišljanja odnosi se na pitanje da li i u čemu francuska revolucija predstavlja prijelom, epohalni obrat francuske i, poslije, evropske povijesti, ili ona označava povijesni kontinuum, koji se može raskinuti jedino proizvoljnom selekcijom. Poznato je da je to pitanje u historiografiji posljednjih godina često raspravljano pod natuknicom prijelom, diskontinuiteti, kontinuitet francuske revolucije. Ovdje se oslanjam i na Françoisa Fureta i na istraživanja Michela Vovellea⁶ o povijesti mentaliteta, kao i na opsežnu publikaciju o temi Rolfa Reichhardta i Eberharda Schmitta.⁷ U kojem se pogledu može uopće govoriti o kontinuitetima i diskontinuitetima, što su pokazatelji pitanja, značenjske razine, odnosno strukturalna polja društvene zbilje u kojima se kontinuiteti i diskontinuiteti mogu očekivati i utvrđivati, odnosno ne utvrđivati?

Jedno je polje ~~dotaknuto pitanjem o epohalnoj promjeni u pučanstvu~~. Tu se prvenstveno ističe da je francuska revolucija prouzročila nagli pad nataliteta. Ipak se ne može nipošto govoriti o naglome prijelazu na ograničavanje poroda. U strukturi pučanstva nije se u tome pogledu bitno izmijenilo ni neposredno prije niti poslije revolucije. Drugo se polje istraživanja tiče pitanja kontinuiteta, odnosno diskontinuitetâ u *privrednoj strukturi* društva ukoliko je ona pogođena francuskom revolucijom. Ako smo ovdje spremni slijediti novija povijesna istraživanja, ne može se više tvrditi da je francuska revolucija bila u svoje vrijeme ekonomska revolucija. Većina izvora ne dopušta da se za godine prije 1800. govori o pobjedničkome nastupanju kapitalističkoga privrednog poretka nasuprot starome feudalnome, o pobjedi kapitalizma nad feudalizmom. Što se tiče *socijalne strukture*, mora se, s jedne strane, reći da su, naravno, gubitnici revolucije bili plemstvo i kler, ali, s druge strane, također da je aristokracija uklonjena samo privremeno. Glavni su dobitnici, ako se kaže ovako kratko, neplemići, staleški srednji i viši slojevi, koji redovito nisu težili ničemu višem od osiguravanja vlastite stečene pozicije. Ali što onda znači govor o »građanskoj revoluciji«? Što da se o njoj misli? Mora se reći da je francuska revolucija bila »građanska« u najboljem slučaju posredno, stvarivši pravni i konstitucijski okvir za kasniji razvoj. Na spomenutim se

⁶ Michel Vovelle, *Die Französische Revolution. Soziale Bewegung und Umbruch der Mentalitäten*, Frankfurt/M. 1985.

⁷ Rolf Reichardt/Eberhard Schmitt, »Die Französische Revolution Umbruch oder Kontinuität?«, u: *Zeitschrift für Historische Forschung* (7) 1980, str. 257. i d.

poljima ne može, stoga, zapravo govoriti o epohalnome prijelomu. Drukčije je, međutim, na polju *kulture i ideologije*. Tu se jasno radi o jednoj vrsti socijalnoga reza, koji se izražava u potresanju kolektivnih temeljnih stavova, u ubrzanom formiranju političko-socijalne svijesti i u promjeni temeljnih vrijednosti. To se prevrednovanje pokazuje prvenstveno u području religije, u produblivanju laicizacije, koja je svojim militantnim protuvjerskim karakterom izazvala u cijeloj Francuskoj cijepanje na zagovornike i protivnike zbi vanjâ u Parizu i oko njega. Dakako: odgoj i obrazovanje bili su time više ili manje netaknuti. U pogledu kulture može se stoga s Reichardtom i Schmittom konstatirati »da je revolucija samo djelomice izazvala lom u kolektivnim mentalitetima osnovnih slojeva pučanstva. Jake promjene donijela je prvenstveno u ideološkome području.« Francuskom se revolucijom stvara prije svega, u tome istodobno događajnom i epohalnom smislu, »novi političko-socijalni kreda«.⁵

Kako je na razini *institucija, ustava i politike*? Valja priznati da je historiografiji teško naći zbiljsku epohalnu godinu za prijelom u političkome području. Je li to 1789. godina? Ona se u povijesnome istraživanju u pogledu svoje općenite valjanosti sve više dovodi u pitanje, relativira. Je li godina revolucionarnoga prijeloma 1786, je li to 1771, na koju se poziva kasnija sudska reforma, je li to zakonska emancipacija protestanata 1787/88? Kada zbilja počinje revolucija kao epoha? Najuvjerljivijim se čini mišljenje da francuska revolucija počinje 1787. godine konstitucionaliziranjem političkoga sistema putem assembleés provinciales. U tome bi se smislu moglo onda reći: 1787. godine ne počinje »predrevolucija«, nego sama revolucija. U pogledu institucija, ustava i politike mora se, međutim, i neovisno o problemu datiranja prijeloma govoriti o diskontinuitetima i usjecima. I to premda ima razloga da već Tocquevilleovo mišljenje nije neopravdano da se državni centralizam nastavio samo drugim sredstvima.⁶ Diskontinuiteti su prvenstveno u uvođenju načela opće porezne jednakosti. Oni se prepoznaju u vojništvu: Francuska je vrlo brzo postala od tradicionalne najveća i najmodernija vojna sila Evrope. Mora se, dalje, govoriti o revoluciji prava 1790/91. godine, koja se očitovala u raspuštanju starih parlamenata, osobito starih sudova. Diskontinuiteti su, dalje, *Deklaracija o pravima čovjeka*, kao i nova ustavna načela, koja predviđaju podjelu vlasti i pravo odobrenja poreza. Također se pri spomenutoj promjeni političkoga legitimiteta radi o radikalnome rezu u pogledu problema porijekla suverenosti. U vezi s time može se, zajedno s Cochinom, Furetom i Vovelleom, istaći i naglasiti da demokracija shvaćena kao nacionalna ideologija znači bitan rez u samorazumijevanju političkoga djelovanja aktera; nedvojbeno je da jakobinizam kao politička ideologija koja se poziva na volju naroda ima značenje modela za demokratsku politiku iako se kritički odnosimo prema njemu svojstvenome pretjerivanju, samouništavalačkoj apsolutizaciji političkoga. Pokušaju li se sagledati različite prijelomne činjenice, može se utvrditi da je iz perspektive novijega povijesnoga istraživanja francuska revolucija bila prijelom, epohalan događaj u političko-pravnoj sferi. Ona zacijelo nije bila, povijesno gledano, sveobuhvatan rez, nego prvenstveno političko-ideološka revolucija; ipak je imala unutar dugoročnoga preobražaj-

⁵ *Nav. dj.*, str. 311.

⁶ Alexis de Tocqueville, *Der alte Staat und die Revolution*, Reinbeck 1969.

noga procesa Francuske od predrevolucionarnoga režima ka modernome industrijskom društvu snažno katalizatorsko značenje. Ona je bila krčitelj novoga političkog samorazumijevanja.

Ovaj se rezultat povijesnoga istraživanja na zanimljiv način približava onoj filozofskoj perspektivi iz koje je Hegel pokušao tumačiti epohalni karakter francuske revolucije. Prema njemu je ona političko, premda ne (tj. sasvim) uspjele, ozbiljenje slobode. Sloboda je, po njegovu razumijevanju, srž evropske povijesti. Francuska revolucija tu slobodu konkretizira u političko područje i time izvodi na put s kojega više nema povratka. Joachim Ritter je tu konstelaciju uvjerljivo istakao. U svojoj studiji *Hegel i francuska revolucija* on kaže: »Ono svjetskopovijesno evropske povijesti je sloboda ljudskog bitka, a to znači da sama revolucija, time što slobodu čini temeljem svakog postavljanja prava, mora vrijediti pozitivno kao epoha evropske svjetske povijesti i njezine slobode ljudskog bitka.« Zato ju je Hegel nazvao »svjetskim stanjem«, odnosno »epohom svjetske povijesti«. To Ritteru znači »da revolucija, i to u proturječnosti sa svojim emancipativnim samoodređenjem i samoodređenjem koje isključuje vezu s poviješću podrijetla, povijesno mora vrijediti kao događaj kojim se ne samo nastavlja nego u političkom smislu dovodi do kraja 'teški dugi rad' svjetske povijesti da se svjetsko stanje prožme slobodom ljudskog bitka«. Prema Ritterovu tumačenju zato se u francuskoj revoluciji »prvi put politička sloboda kao pravo i time kao mogućnost čovjekova samobitka općenito i u odnosu na sve ljude uzdiže do principa i do svrhe društva i države«. Tako za Rittera politički više ne postoji mogućnost »vraćanja prije revolucije i njezina dostignuća. Svaki sadašnji i budući pravni i državni poredak mora polaziti od općenitog principa slobode revolucije i pretpostaviti ga.«¹⁰ Pravna je povijest tako u francuskoj revoluciji i kroz nju postala svjetska povijest. Time se pokazuje Hegelova blizina, ali istodobno i njegova udaljenost od novije historiografije.

Da sažmem: Ako je u pitanju političko-pravno-institucijska sfera, treba francusku revoluciju, događaj od epohalnoga značenja u evropskoj povijesti, shvatiti kao događaj slobode, koji, dakako, postavljeni problem nedostavno rješava, ali zadaje kao problem i čini ga nezaobilaznim. Hegelovo se gledanje slaže s novijom historiografijom u tome što događaj francuske revolucije nastoji tumačiti prvenstveno kao događaj političke povijesti. Ono se razlikuje, međutim, u tome što s političkom poviješću želi pojmiti proces povijesti uopće i što slobodu misli kao bitno načelo zbilje, tj. spekulativno. Prema Hegelu bi se pretpostavljalo da mi — promatrači — preuzimamo ili Hegelovu povijesno-filozofsku poziciju ili barem njegov stav o ideji »slobode« kao temeljnoga normativnoga uputstva za povijest i za njezino sjećanje. Tek time bi se političkoj sferi s njezinim univerzalnim značenjem mogla dati prednost pred drugim područjima i smatrati je mjerodavnom za povijest uopće. Ali može li se Hegelovo, a i Fichteovo, najviše uputstvo za povijest odvojiti od spekulativne filozofije povijesti duha koji dolazi sve više sebi i nastupanja slobode? Ako ne može, ne mora li se, onda, sa spekulativno mišljenom slobodom i francuska revolucija proglasiti, takoreći, načelom povijesnoga kretanja? I zar ne bi

¹⁰ Joachim Ritter, *Metafizika i politika. Studije o Aristotelu i Hegelu*, Informator — Fakultet političkih nauka, Zagreb 1987, preveli Ante Pažanin i Pavo Barišić, str. 193.

tada priznanje koje se odaje francuskoj revoluciji — Fichte je govorio o njoj kao »velikome tekstu: pravo čovjeka i vrijednosti čovjeka« — neočekivano postalo svjetskopovijesnom stilizacijom koja preopterećuje ideju slobode?

4. Francuska revolucija kao načelo ili kao znak jedne ideje

Francuska je revolucija, prema Ritterovu tumačenju Hegela, paradigma prekinutoga kontinuiteta, u kojoj, ipak, ostaje prisutnim i odrednim pokretni motiv sve povijesti: sve veće nastupanje slobode. To znači: francuska revolucija, pravilno shvaćena, iskazuje se kao očitovano načelo povijesti, koje u sada dosegnutom liku mjerodavno određuje svu dalju povijest. Ali zar je povijest, tako ćemo se pitati i s pogledom na noviju historiju revolucija, samo ponekad povijest slobode? Je li spekulativna povijest uma koji se sebi stvara pomoću dinamike negativnoga, koji se ispunjava bitku kod samoga sebe i sve neidentično sa sobom pomiruje — moguć, neprotuslovan koncept, prenosiv na iskustvo povijesne zbilje i u pojedinostima i u cjelini? I zar se time ne bi iznova potvrđivalo jedinstveno povijesno značenje i epohalni događajni karakter francuske revolucije? Upravo ako bi se ideju slobode htjelo postaviti kao bezuvjetnu normu političkoga djelovanja koja izrasta iz uvida praktičnoga uma, kako bi se moglo željeti da se ona poopćavanjem depotencira u ontološko načelo povijesti? Tako iz navedenih razmišljanja proizlazi: Tko bi želio slobodu proglasiti načelom povijesti, dvostruko bi pogriješio, i preopteretio bi je i nivelirao.

Povijesno-filozofska kritika spekulativne filozofije povijesti mora, stoga, povijest kao procesualno događanje i ideju slobode, proces i djelovanje, uopće teorijski i praktični um, razriješiti njihove previše površne povezanosti: samo kao odvojeni, ali suodnošljivi, samo kao neidentificirani odredni momenti povijesnosti oni odgovaraju našem povijesnom iskustvu i našoj mogućnosti da slobodno djelujemo. Na drugome sam mjestu tu kritiku spekulativne filozofije povijesti iscrpno obrazložio i zaključio da povijest nije zbivanje slobode, koje se samo — mada posredstvom ljudskih djelovanja — stvara, već da je, obratno, proces sudbine ljudske slobode, u kojemu se ljudi shvaćaju obavezima da djeluju vođeni moralnim idejama, prvenstveno idejom slobode.¹¹ Ali sama povijest nema isključivo i prvenstveno karakter djelovanja, njezino (ontološko) načelo nije ni sloboda niti neka druga normativna ideja, kojoj bi se ona morala podrediti, takoreći, kao svojoj apriornosti. Mi poviješću ne vladamo ni teoretski ni praktično. Upravo smo zato pozvani da je se sjećamo, pripovijedajući, kao sudbine slobode.

Zato mi je, na kraju, važno naglasiti da je upravo ta, od spekulativnih dodataka očišćena, konstelacija ona koja nam francusku revoluciju kao nevideni pokušaj ozbiljenja slobode u političkome razumu i zato kao epohalni događaj čini upravo u tome kritičkom smislu dostojnih sjećanja, koji je može pozitivno prihvatiti i sačuvati i koji nam, povrh toga, daje nadu da se i naše povijesno vrijeme može oblikovati prema apriornim idejama praktič-

¹¹ Usp. H. M. Baumgartner, »Freiheit als Prinzip der Geschichte«, u: *Prinzip Freiheit. Eine Auseinandersetzung um Chancen und Grenzen transzendentalphilosophischen Denkens*, izd. H. M. Baumgartner, Freiburg/München 1979, str. 299–321.

noga uma — pa makar samo fragmentarno i do daljnijega. Ono što ostaje od nje, francuske revolucije, doista je veliko evropsko sjećanje slobode i pravne države, prava čovjeka: signum rememorativum, smionost da se ljudski odnosi uredi sa slobodom prema umu (Fichte) — ali i sjećanje na ambivalentnost njezine zbiljske inscenacije, njezina prijelaza u totalitarno: i u tome smislu signum prognosticum. Tako moramo i ovdje, još jednom, odvojiti ideju i povijest, normativno načelo i djelovanje. Čak je ozbiljenje moralnih ideala još sudbonosno slomljeno u njemu postojećom i neisključivom mogućnošću njezina neočekivanoga preobrata.

Nije li francuska revolucija u tome svjetlu, ipak, samo san: san uma, čak sudbonosan san o slobodi, sanjano sjećanje? Ipak je moguće da se Goya prevario. Samo bi tada, dakako, francuska revolucija bila znak nade: san bez čudovišta.

Preveo s njemačkog:
Tomislav Martinović

Hans Michael Baumgartner

EVENT — EPOCH — PRINCIPLE

Summary

The author examines the historical and theoretical structure of remembrance, the way in which history enters memory, and how memory is constituted. From the perspective of a critical philosophy of history the French Revolution can be seen as an isolated historical event or as a historical process — the revolution understood as continuity. The European remembrance of the French Revolution is that of human rights and liberties but also that of its transition into totalitarianism.